

Policy brief #3, 25.05. 2024.

Війна та українські олігархи (II)

Михайло Мозоль

ЦПР НАУОА

Юрій Мацієвський

ЦПР НАУОА

Наукова редакція

Юрій Мацієвський

Центр політичних досліджень НАУОА

Острог, 2024

У цьому звіті ми продовжуємо аналізувати відносини між керівництвом країни і впливовими бізнесменами на третьому році війни. Програма деолігархізації Володимира Зеленського не призвела до зниження впливу олігархів, але цьому сприяла війна, внаслідок якої більшість олігархів зазнали значних фінансових втрат та зниження впливу своїх медіа активів. На середину 2024 року виживання олігархів ґрунтується на принципі "співпрацюй чи помри", коли лояльність президенту винагороджується можливістю зберегти активи та вести бізнес. Ті олігархи, хто відмовляється "грати" за новими правилами, піддаються пильній увазі правоохоронних органів і навіть конфіскації сумнівних активів.

Відносини між владою та олігархами

Олігархи з'явилися в Україні в середині 90-х і з того часу стали невід'ємною частиною політичного життя країни. За цей час між ними та політичним істеблішментом сформувалися стійкі зв'язки, засновані на обміні послугами. Олігархи надавали лідерам партій та політичних груп фінансову та медійну підтримку, натомість отримували лобіювання та захист своїх інтересів у парламенті та уряді. При цьому поширеною практикою українських олігархів була фінансова та медійна підтримка кількох, часом конкуруючих політичних проектів чи лідерів, яка дозволяла незалежно від результатів виборів отримувати необхідне їм політичне сприяння у майбутньому.

Хоча вплив олігархів на політичний процес став помітним ще за часів Л. Кучми (1994-2004 рр.), пік їхнього проникнення в політику припав на президентство В. Януковича (2010-2014 рр.), коли державний апарат фактично діяв на користь олігархів – створюючи ситуацію, яку, зазвичай, описують як [State Capture](#). Одним із результатів агресивного розширення сфер впливу олігархів, що входили до правлячої еліти "Партії регіонів", стали масштабні акції політичного протесту, внаслідок яких Янукович та наближені до нього олігархи (Рінат Ахметов та Дмитро Фірташ) втратили владу та значну частину активів, а запит на очищення системи - деолігархізацію, став одним із ключових суспільних вимог двох наступних електоральних циклів.

Після зміни влади у 2014 р. громадський запит на деолігархізацію став настільки високим, що більшість політичних партій та лідерів використовували антиолігархічні гасла з метою отримання додаткової електоральної підтримки. Наприклад, ідею деолігархізації підтримував навіть П. Порошенко, коли став президентом (2014-2019 рр.), незважаючи на те, що він сам є одним із найвпливовіших політиків-бізнесменів і при цьому призначав олігархів Ігоря Коломойського та Сергія Таруту на державні посади.

Що стосується програми деолігархізації Зеленського, то, на наш погляд, вона розглядалася ним як інструмент мобілізації електорату на початку його політичної кар'єри. Прийшовши до влади (за допомогою Ігоря Коломойського), Зеленський зрозумів, що для домінування у політичному процесі йому необхідно обмежити вплив усіх олігархів. Однак до початку війни з РФ, Зеленському не вистачало ні

політичного досвіду, ні легальних механізмів для реального послаблення впливу олігархів, насамперед через те, що останні зберігали контроль за інформаційним полем України, володіючи медіа холдингами, здатними формувати громадську думку, до якої Зеленський завжди був чутливим.

Внаслідок перемоги його партії на парламентських виборах 2020 р. Зеленський отримав одноосібний контроль над парламентом та урядом. З того часу його команда почала шукати легальні механізми обмеження впливу олігархів. З цією метою напередодні російського вторгнення було прийнято "антиолігархічний закон", який, по суті, був новим форматом політичних відносин між Зеленським та олігархами. Суть нових правил гри зводилася до того, що взамін на відмову від медіа ресурсів та політичного впливу (тобто відмову від негласного фінансування партій) Зеленський гарантував олігархам збереження їх контролю за всіма активами, та "нормалізацію" відносин з державою, що передбачала, в першу чергу, відсутність кримінальних справ, пов'язаних з походження їхніх активів або процесом їхнього набуття. Добровільна відмова олігархів від контролю за медіа ресурсами, на думку представників команди Зеленського, обмежувала можливості впливу олігархів на громадську думку і на тлі політичного домінування Зеленського могла розглядатися як ефективний запобіжник від спроб їхнього майбутнього втручання в політичний процес. Тих олігархів, що не були готові дотримуватися нових "правил гри" (наприклад Дмитра Фірташ та Ігоря Коломойського), очікувало включення до реєстру олігархів з перспективами майбутніх обмежень на ведення бізнес діяльності не лише в Україні, а й за її межами.

Першими олігархами, які погодилися на новий формат відносин з командою Зеленського стали Рінат Ахметов та його бізнес-партнер Вадим Новинський, які ще до набрання чинності "антиолігархічного закону" вирішили засвідчити свою лояльність Зеленському. Ахметов публічно [закрив](#) свій медіа холдинг, а Новинський [відмовився](#) від мандата народного депутата, тим самим продемонструвавши готовність грати за новими правилами.

Ймовірно, приклад Ахметова і Новинського з часом наслідували б і інші олігархи. Однак війна внесла певні корективи у динаміку цього процесу, позбавивши олігархів не лише контролю над їхніми промисловими, а й медіа активами, які почали працювати у форматі "Єдиного телемарафону" під пильним контролем Офісу президента.

У зв'язку з тим, що з початку війни центром бойових дій стали промислові регіони України, олігархи стрімко втрачали контроль над активами, а разом із ними – і вплив на політичний процес. Таким чином війна дала Зеленському унікальний шанс реально обмежити вплив олігархів. По-перше, політичні партії та групи всередині парламенту, які мали зв'язки з олігархами, втратили можливість впливу на

політичний порядок денний, який з початку війни формує Офіс президента. По-друге, олігархи втратили можливість визначати інформаційний порядок денний своїх медіа ресурсів, які після 24 лютого почали працювати у форматі “Єдиного телемарафону” під контролем команди Зеленського. По-третє, війна створила передумови для легітимного відчуження власності та активів, які були захоплені олігархічними групами у довоєнний період та легальність приватизації яких була сумнівною.

Експлуатуючи антиолігархічні настрої населення та користуючись високим рівнем довіри, Зеленський, фактично, висунув олігархам ультиматум, суть якого звелася до того, що єдиною умовою виживання олігархів була політична лояльність та фінансова підтримка гуманітарних ініціатив президента.

Якщо оцінювати відносини між політичним істеблішментом і олігархами, то ситуація, що склалася на сьогоднішній день, свідчить про те, що команда Зеленського намагається максимально виключити вплив олігархів, як на процес прийняття рішень, так і формування інформаційного порядку денного, і, на нашу думку, на сьогоднішній день це вплив є мінімальним. Наприклад, до Р. Ахметова періодично і часто безуспішно звертаються за підтримкою окремі політичні лідери (Олексій Гончаренко (“Європейська солідарність”) та Дмитро Разумков (“Розумна політика”)), але ці спроби швидше можна пояснити прагненням цих політичних лідерів видати наявність такої підтримки за визнання їхнього політичного потенціалу, ніж бажанням олігарха налагодити з ними постійний зв'язок з перспективою подальшого впливу на політичний процес. При цьому, ситуація, що склалася на сьогоднішній день, анітрохи не означає, що олігархи не намагатимуться відновити свій вплив у майбутньому.

Зміни на Олімпі: хто найвпливовіший гравець?

На нашу думку, на цю роль однаково претендують Рінат Ахметов та Віктор Пінчук. При цьому кожен з них прийшов до цього статусу своїм шляхом. Ахметов до війни систематично конфліктував із Зеленським, а після вторгнення РФ зазнав колосальних збитків, втративши згідно з [даними Forbes](#) близько 3,6 з 7,6 млрд доларів за період з 2021-го по 2024 рік (на сьогоднішній день його статки оцінюються в 4 млрд дол.). Пінчук на відміну від Ахметова з початку президентства Зеленського систематично демонстрував свою лояльність, а війна практично не вплинула на його фінансове становище (збитки Пінчука за період з 2021 по 2024 рік склали лише 0,5 млрд доларів, а його статки на сьогодні оцінюються у 2 млрд дол.).

Напередодні війни Рінат Ахметов був одним із тих українських олігархів, вплив якого команда Володимира Зеленського намагалася обмежити з використанням усіх доступних інструментів, починаючи від публічних [заяв](#) про причетність олігарха до підготовки державного перевороту, які [знецінювали](#) акції його підприємств, і закінчуючи [підвищенням](#) податків для підприємств, які входили до структури його

власності. Однак перспективи війни, а також її початок різко змінили відносини президента та олігарха №1. Напередодні вторгнення, 23 лютого 2022 року, Володимир Зеленський [провів](#) зустріч із представниками 50 найбільших бізнес-компаній України. Серед запрошених був і Рінат Ахметов, котрий спеціально для цього прибув до України. За [інформацією](#) журналістів, він пообіцяв президенту забути "старі образи" та спільно протистояти загрозам. Судячи з [даних](#) інсайдерів, олігарх своє слово дотримав.

На відміну від 2014 року Ахметов зайняв чітку проукраїнську позицію та взяв на себе фінансування кількох напрямів гуманітарної та фінансової допомоги, головними з яких є придбання їжі, ліків та одягу для переселенців; евакуація із зони бойових дій; архівація свідчень українців про війну; фінансова підтримка загонів ЗСУ та ТРО; надання безкоштовної електроенергії для медиків та військових; доставка гуманітарної допомоги із Європи; організація тимчасового житла на стадіоні "Арена Львів", а також співфінансування телевізійного каналу "FreeДом". За [інформацією](#) менеджменту Ахметова, на початок 2023 року його компанії передали на оборону та гуманітарні потреби понад 4,1 млрд грн (100 млн євро).

Віктор Пінчук протягом усього періоду президентства Володимира Зеленського вибудовував імідж максимально лояльного олігарха, обмінюючи необмежений доступ до власних медіа ресурсів на сприяння Офісу президента. Разом з Ахметовим він був присутній на зустрічі з президентом 23 лютого, обіцяючи Зеленському зі свого боку максимальну підтримку у ситуації, що склалася напередодні війни. Як і Ахметов, у ході війни Пінчук дотримав слова і не лише надає фінансову підтримку всередині країни, а й активно просуває наративи Зеленського за кордоном. За [інформацією](#) менеджменту Пінчука, на початок 2023 року його компанії передали на оборону та гуманітарні потреби понад 200 млн. грн.

Таким чином, незважаючи на те, що Ахметов та Пінчук здобули статус найвпливовіших олігархів різними шляхами, стратегія їх виживання в обох випадках ґрунтується на максимальній лояльності Зеленському та підтримці його ініціатив.

Як олігархи ставляться одне до одного?

За період війни у громадському просторі не було інформації про те, що між олігархами існують конфлікти чи інші форми конфронтації. Наші джерела з фракцій "Голос" та "Слуга народу" підтверджують цю інформацію. Зважаючи на все, в умовах війни дії олігархів спрямовані на збереження своїх ресурсів та впливу. Виходячи з цього, компромісні стратегії домінують як у відносинах із політиками, так і між самими олігархами.

Чи з'являються нові олігархи?

Наші джерела в парламенті, а також політичні оглядачі, які мають контакти з представниками Офісу президента, заперечують формування будь-яких груп, які претендують на статус нових олігархів. Головний аргумент, який наводять наші джерела, полягає в тому, що в умовах війни та політичного домінування Зеленського єдиним центром впливу залишається Офіс президента, а будь-яке делегування впливу може підірвати легітимність президента та спровокувати політичну кризу.

При цьому варто врахувати, що через об'єктивне послаблення впливу старих олігархів, а також формування нових галузей економіки під час війни та повоєнного відновлення в Україні можуть виникати лакуни, в яких у перспективі можуть виникнути нові олігархи. Йдеться про **оборонний** сегмент економіки, який працює в секретному режимі, **енергетику** а також **відновлення** соціальних та інфраструктурних об'єктів за рахунок міжнародної фінансової допомоги. На нашу думку, саме ці галузі економіки в майбутньому можуть стати джерелом формування фінансово-промислових груп, які претендуватимуть на статус нових олігархів.

2. Яку стратегію щодо олігархії переслідують українські політики?

Стратегію команди Зеленського щодо олігархів можна окреслити принципом "співпрацю чи помри". Офіс президента за допомогою правоохоронних органів показово та систематично обмежує вплив олігархів, які не йдуть на співпрацю та не менш демонстративно оберігає тих, хто зберігає лояльність. Щодо політичних конкурентів Володимира Зеленського, то деякі з них, насамперед, йдеться про нових політиків - Олексія Гончаренка (народний депутат з фракції "Європейська солідарність") та Дмитра Разумкова (лідер депутатської групи "Розумна політика") продовжують підтримувати зв'язки з олігархом Рінатом Ахметовим, сподіваючись на те, що після закінчення активної фази війни звичні клієнталістські відносини з олігархами будуть відновлені. Проте на сьогоднішній день інформації про те, що олігархи надають стабільну фінансову підтримку опонентам Зеленського чи опозиційним політичним партіям, немає.

Рінат Ахметов

За **інформацією** джерел видання "Forbes" в Офісі президента, правоохоронних органах та парламенті, після початку війни між Зеленським та Ахметовим було досягнуто неформальної домовленості про те, що держава не чіпатиме активи бізнесмена під час війни. Ахметов, маючи гіркий досвід початку збройного конфлікту на Донбасі 2014 року, розумів, що 2022-го необхідно підтримати український уряд для захисту власних активів. Зеленському ж були необхідні всі ресурси, навіть незважаючи на їхнє сумнівне походження, які можна було використовувати для захисту країни. Судячи з усього, на цій підставі між Ахметовим та Зеленським було досягнуто неформальної угоди.

За [даними](#) джерел Forbes, Зеленський схвально поставився до того, що Ахметов не залишив країну на початку війни, першим запропонував свою допомогу, а також охоче підтримує ЗСУ, коли його про це просять з ОП. Рівень довіри між олігархом і президентом настільки високий, що Ахметов безпосередньо контактує з президентом, погоджуючи більшість питань по телефону. Таким чином, сьогоднішній стан відносин Зеленського та Ахметова можна охарактеризувати як приклад класичної стратегії “win-win”, коли обидві сторони отримують більше від співпраці, ніж конфронтації.

Відомо, що до початку війни Ахметов підтримував комунікацію з Олексієм Гончаренком і Дмитром Разумковим, розглядаючи їх як майбутніх політичних конкурентів Зеленського. Проте на сьогоднішній день інформації про те, що Ахметов здійснює систематичну фінансову підтримку цих політиків, немає.

Віктор Пінчук

Віктор Пінчук сьогодні [вважається](#) "улюбленим" олігархом Зеленського. Найбільш показовим фактом щодо цього можна вважати те, що за п'ять років президентства Зеленського, Пінчук, на відміну від інших олігархів, не мав проблем ні з українськими, ні з іноземними правоохоронними органами. Такі комфортні умови для діяльності Пінчук отримав завдяки своїй демонстративній лояльності, яку він підкріплює фінансовою та медійною підтримкою ініціатив президента з початку його президентського терміну. В умовах війни, не менш важливою складовою комфортного становища Пінчука є те, що він практично не постраждав у порівнянні з іншими олігархами, зберігши контроль над усіма своїми активами як в Україні, так і за її межами. Достатні фінансові ресурси та розгалужена мережа контактів у західних країнах є інструментами, які Пінчук активно використовує для сприяння Зеленському у досягненні його політичних цілей.

До війни Пінчук мав зв'язки з керівництвом партії “Голос” і навіть недовго був фінансовим спонсором цього політичного проекту. Однак, після початку війни інформації про те, що він продовжує фінансово підтримувати партію, немає.

Дмитро Фірташ

Команда Зеленського з 2021 року систематично обмежувала вплив Дмитра Фірташа на ринку продажу природного газу для населення, оскільки під його контролем перебували як облгази (тобто оператори газорозподільних мереж), так і газбути (компанії-продавці природного газу). У 2021 році Державне бюро розслідувань (ДБР) [порушило](#) справу за фактом можливого заподіяння збитків державі у розмірі 1,488 млрд гривень "внаслідок безоплатної передачі у користування державним майном". У травні 2022 року за клопотанням ДБР Печерський суд Києва наклав [арешт](#) на це майно та передав до управління Агентства з розшуку та менеджменту активів (АРМА) корпоративні права на 26 обласних та міських операторів газорозподільних систем, які належали Дмитру Фірташу. Через рік, у травні 2023-го, Служба безпеки України

(СБУ) та Бюро економічної безпеки (БЕБ) оголосили підозру вже самому Дмитру Фірташу, а також двом керівникам ТОВ "РГК", керівнику ТОВ "Йе Енергія" та п'яти керівникам облгазів - у справі про завдання збитків державному бюджету на 18 млрд гривень. Таким чином, станом на квітень 2024 року олігарх втратив левову частку своїх активів, а разом з ними і той вплив, який він мав на українську енергетику. Фірташ з 2014 року перебуває під арештом на території Австрії, де його затримали на запит американських правоохоронних органів. На сьогоднішній день Фірташ продовжує оскаржувати запит про екстрадицію до США, де проти нього висунуто звинувачення у змові з метою надання хабаря в Індії на суму 18,5 млн доларів за дозвіл на видобуток титану.

До початку війни Фірташ вважався одним із фінансових спонсорів партії "Опозиційна платформа - За життя". Однак після заборони цієї партії у вересні 2022 року інформації про те, що Фірташ надає таку підтримку, немає.

Ігор Коломойський

Багато років Ігор Коломойський був не лише одним із найбагатших, а й одним із найвпливовіших українців. Головним важелем його впливу на політичні процеси в Україні був його медіа холдинг "1+1 медіа", який зіграв не останню роль у тому, щоб Володимир Зеленський отримав президентське крісло. У зв'язку з цим під час передвиборної кампанії і в перший рік президентства критики часто називали Зеленського "креатурою" Коломойського. Проте вже наприкінці першого року президентства Зеленського між ним та олігархом виник перший серйозний конфлікт, предметом якого стало питання повернення у власність олігарха банку "ПриватБанк", який був націоналізований ще за президентства Петра Порошенка. Зеленський не тільки відмовив у цьому олігарху, а й домігся ухвалення закону, прозваного в народі "антиколомойським", який унеможлилював повернення "ПриватБанку" Коломойському.

З цього моменту відносини між Зеленським і Коломойським поступово погіршувалися, а після початку війни, коли Коломойський на відміну від інших олігархів зайняв вкрай пасивну позицію щодо підтримки армії, дніпропетровський олігарх почав поступово втрачати свої ключові активи не тільки під впливом бойових дій, а й завдяки роботі правоохоронних органів (наприклад, у листопаді 2022 року він втратив контроль за державними нафтопереробними підприємствами "Укрнафта" та "УКрнатнафта", яким керував як міноритарний акціонер, а також Кременчуцький нафтопереробний завод). Апофеозом цього процесу стало позбавлення олігарха українського громадянства у вересні 2022 року, а пізніше його арешт 2 вересня 2023 року у справі про шахрайство та відмивання грошей, отриманих незаконним шляхом. З дня арешту Коломойський перебуває у слідчому ізоляторі тимчасового тримання.

8 травня 2024 року стало відомо, що проти Коломойського порушено ще одну кримінальну справу щодо спроби вбивства людини. Таким чином, на сьогоднішній

день Коломойський втратив не лише вплив на політичні процеси, а й доступ до ключових активів, які забезпечували йому цей вплив. І судячи з нових кримінальних справ, які відкриваються стосовно Коломойського, Зеленський і його команда не мають бажання повертати дніпропетровському олігарху колишній вплив.

Петро Порошенко

Найскладніші стосунки серед олігархів із нинішньою владою на сьогоднішній день складаються в екс-президента Петра Порошенка. Справа в тому, що протягом усього періоду президентства Зеленського його команда розглядала Порошенка в якості головного політичного опонента. Ще до початку війни для його політичної нейтралізації Офіс президента ініціював кілька десятків кримінальних справ, в яких колишній президент **виступив** як головний підозрюваний.

Незважаючи на це, на початку війни Зеленський запропонував Порошенку відкинути минулі конфлікти та спільно боротися проти зовнішнього ворога. У такому форматі сторони існували близько місяця, поки телевізійні канали Порошенка – “5 канал” та “Прямий” не були виключені із загальнонаціонального пулу безкоштовних цифрових каналів. Немає сумніву, що це рішення було ухвалене Офісом президента з метою домінування Зеленського в інформаційному просторі. Відповідно, ці дії в команді Порошенка сприйняли як сигнал про припинення неформальної домовленості, і стали початком активної критики дії Зеленського та його команди.

У відповідь на інформаційні атаки команди Порошенка, Офіс президента почав **обмежувати** можливості міжнародної активності екс-президента та інших депутатів його партії “Європейська солідарність”, блокуючи їм виїзд за кордон. У свою чергу, Порошенко та його депутати почали публічно **звинувачувати** Зеленського у політичних переслідуваннях та порушенні прав опозиції, закликаючи міжнародних партнерів звернути на це увагу. Це призвело до того, що з вимогою відмовитися від практики обмеження виїзду опозиційних депутатів до української влади **звернулися** депутати Європарламенту, які звернули увагу на цю проблему як загрозу подальшій євроінтеграції. Таким чином, протистояння Зеленського з Порошенком вийшло на міжнародний рівень і сьогодні є предметом пильної уваги західних партнерів.

При цьому варто розуміти, що якби не хотілося Зеленському нейтралізувати Порошенка, його статус народного депутата і лідера однієї з найбільших опозиційних партій є ефективною перешкодою, яка не дозволяє використовувати проти екс-президента правоохоронні органи, так само, як це було зроблено щодо інших олігархів. На нашу думку, у короткостроковій перспективі боротьба Зеленського з Порошенком триватиме виключно у політичному полі, за рахунок максимального виключення останнього з медіа простору, а також інформаційних атак проти його найближчого оточення.

